

İKLİM ADALETİ VE ÇOCUK HAKLARI

Melike ÇOLAKOĞLU*

ÖZ

Artan sera gazları sebebiyle atmosfer ısınmakta ve bu iklimin değişmesine sebep olmaktadır. İklim değişikliği ile hava sıcaklıklarında artış, su seviyesinde yükselme, orman yangınları, kuraklık ve gıda krizi gibi kimi doğal afetler de günden güne artmaktadır. Artan doğal afetler ve değişen iklim koşulları iklim değişikliğinin “iklim krizi” adını almasına neden olmuştur. İklim krizi günümüzde tüm dünyayı derinden etkilemekte, yaşam koşullarını güç hale getirmektedir. İklim krizinin negatif sonuçlarından ise en çok kadınlar, çocuklar ve engelliler olmak üzere dezavantajlı gruplar etkilenmektedir.

İklim adaleti kavramı; yukarıda sayılan dezavantajlı grupların iklim değişikliğine hiçbir katkıları olmamasına karşın, olumsuz sonuçlarından daha fazla zarar görmelerini incelemektedir. En savunmasız grup içerisinde yer alan ve ailelerine bağımlı olan çocuklar da iklim krizi sebebiyle olumsuz

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı, E-mail: melikeank.mc@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8567-3858.

Makalenin Gönderim Tarihi : 11.08.2023.

Makalenin Kabul Tarihi : 11.12.2023.

Bu makale, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yürütülen ve Hollanda Büyükelçiliği tarafından desteklenen “İklim Adaleti Projesi” kapsamında, Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi ile iş birliğiyle düzenlenen “Çevre Hukuku, İklim Adaleti ve Afet Hukuku Makale Yarışması”nda 3.lük ödülünü kazanmıştır.

etkilenmektedirler. Geçmiş kuşakların sonraki nesilleri umursamadan doğal kaynakları tüketmeleri ve sera gazlarını atmosfere salmaları; günümüz çocuklarına ve gelecek nesillere yaşanamaz bir iklim ve gittikçe zorlaşan hayat koşulları bırakılmasına neden olmuştur.

Uluslararası belgelerde ve Anayasamızda da korunan çocuk hakları, iklim krizi ve iklim adaletsizliği sebebiyle her yönden etkilenmektedir. Devletlerin ise iklim değişikliğinin etkilerini önleme ve dezavantajlı yani hassas grupların daha fazla kötü duruma düşmelerini engelleme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu kapsamda korunması gereken çocuklar için devletlerin bazı eylemlerde bulunması gerekmektedir.

Çalışmada iklim krizi, iklim adaleti ve çocuk hakkı kavramları tanımlandıktan sonra, ulusal ve uluslararası hukukta korunan çocuk hakları sıralanmış, bu hakların iklim krizi sebebiyle hangi açılardan etkilendiği belirtilmiştir. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Birleşmiş Milletler başta olmak üzere yapılan uluslararası başvurular incelenmiş, son olarak çocuk haklarının uzun vadede daha da kötü etkilenmemesi için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, iklim krizi, iklim adaleti, insan hakları, çocuk hakları.

CLIMATE JUSTICE AND CHILDREN'S RIGHTS

ABSTRACT

The atmosphere is warming due to increasing greenhouse gases and this causes the climate to change. With climate change, some natural disasters such as increase in air temperatures, rise in water level, forest fires, drought and food crisis are increasing day by day. Increasing natural disasters and changing climatic conditions have caused

climate change to be called climate crisis. Today, the climate crisis deeply affects the whole world and makes living conditions difficult. Disadvantaged groups, including women, children and disabled people, are most affected by the negative consequences of the climate crisis.

The concept of climate justice; It examines how the disadvantaged groups listed above do not contribute to climate change, but suffer more from its negative consequences. Children, who are among the most vulnerable groups and are dependent on their families, are also negatively affected by the climate crisis. Past generations consume natural resources and release greenhouse gases into the atmosphere without caring about subsequent generations; It has left

today's children and future generations with an uninhabitable climate and increasingly difficult living conditions.

Children's rights, which are protected in international documents and our Constitution, are affected in every aspect due to the climate crisis and climate injustice. States, on the other hand, have an obligation to prevent the effects of climate change and to prevent disadvantaged or vulnerable groups from falling into a worse situation. In this context, states need to take some actions for children who need to be protected.

In the study, after defining the concepts of climate crisis, climate justice and children's rights, children's rights protected in national and international law are listed and the aspects in which these rights are affected due to the climate crisis are stated. In addition, international applications, especially to the European Court of Human Rights and the United Nations, were examined, and finally, suggestions were made to prevent children's rights from being affected even worse in the long term.

Keywords: Climate change, climate crisis, climate justice, human rights, children's rights.

I. GİRİŞ

İklim değişikliği sonuçlarını dünyada, yağış modelindeki değişiklikler, deniz seviyesinde yükselme ve kimi aşırı hava olaylarının yoğunluğu ve sıklığındaki artışlarla göstermektedir.¹ Diğer yandan iklim değişikliği doğal sistemlerde değişikliğe ya da bozulmaya, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına ve yayılmasına neden olabilmektedir.² Tüm dünyada meydana gelen iklim değişikliğinde bazı ülke veya bölgelerin daha fazla zarara uğradığı aşikar olup, bahse konu bu bölgelerin sera gazı artışına çok katkıda bulunmamaları sebebiyle iklim adaleti kavramı ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda yine iklimin değişmesine sebep olan faaliyetlere neden olmayan kadın, çocuk, engelli gibi nispeten daha zayıf grupların da iklim değişikliğinden fazla zarar görmeleri iklim adaleti bağlamında tartışılmaktadır. Çocukların daha hassas, kırılğan, savunmasız oldukları kabulü ve ebeveynlerine bağımlı olmaları sebebiyle iklim değişikliğine bağlı zararlardan en fazla etkileneceği belirtilmektedir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi(AİHM) gibi kuruluşlara yapılan başvurulara da yer

¹ Ebi Kristie L/Paulson Jerome A. "Climate change and children", *Pediatric Clinics of North America*, Cilt:54, Sayı:2, 2007, s.215-216.

² Ebi, Paulson, *Climate change and children*, s.217.

verilen bu çalışmada, iklim değişikliği kavramı tanımlandıktan sonra, iklim adaletinin ne olduğu, dünya üzerindeki iklim adaletsizliğinin insan hakları bağlamında açıklanması; çocuklar ve çocuk hakları üzerindeki iklim krizi etkileri sıralanmış, devamında ise iklim değişikliği sebebiyle çocuk haklarının ihlali iddiasıyla başlatılan başvurular ve davalar açıklanmış, çocuk haklarının iklim değişikliği kapsamında daha fazla zarara uğramaması için öneriler sunulmuştur.

II. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNDEN İKLİM KRİZİNE

Doğanın ve iklimin bilimsel yasalarına göre sera gazı emisyonlarının konsantrasyonu atmosferdeki ısıyı arttıracak ve bu da dünyayı daha fazla ısıtacaktır.³ İklim sistemi üzerinde insan davranışlarının etkisi açık olmakla birlikte, sera gazı emisyonu seviyesi tarihteki en yüksek oranına ulaşmıştır. İnsanlar doğayı tahrip etmeye sanayi devriminden beri devam etmiş ve karşılığını da acı bir şekilde almaya başlamışlardır. Sonuç olarak; iklim değişikliğinin insan ve doğa üzerindeki olumsuz etkisi son yıllarda yaygınlaşmıştır.⁴

İklim değişikliğine ilişkin raporlarda 19. yüzyılın sonlarından bu zamana kadar sera gazı emisyonlarında meydana gelen artışın insan faaliyetlerinden kaynaklandığı, dünyanın o zamanlardan bu yana 1.2 °C ısındığı ve önümüzdeki yirmi yıl içerisinde bunun 2°C ye artacağı belirtilmiştir.⁵ Kritik sınırlarda dolaşan dünya ısısı tüm insanlığı derinden etkileyecektir.

İklimin değişmesi sadece sel, kasırga gibi aşırı hava olaylarının sıklık ve şiddetini arttırmakla kalmayacak, daha uzun vadede kimi

³ Melillo, Jerry M./Terese (T.C.) Richmond/ Gary W. Yohe, Eds., “*Climate Change Impacts in the United States: The Third National Climate Assessment*”, U.S. Global Change Research Program”, 2014, s.2. Ebi, Paulson, Climate change and children, s.214.

⁴ IPCC, “Climate Change 2014 Synthesis Report, Summary for Policymakers”, s.2. Ahdoot Samantha/ Pacheco Susan E., “Global Climate Change and Children's Health” *Pediatrics*, Cilt:136, Sayı:5, 2015, s.1471.

⁵ Melillo, Jerry M./Terese (T.C.) Richmond/ Gary W. Yohe, Eds.” *Climate Change Impacts in the United States: The Third National Climate Assessment*”, s.7-8.

değişikliklere de sebep olarak kimi bölgeleri yaşanmaz hale getirecektir.⁶ İklim değişikliğinin 1950'lerden bu yana meydana getirdiği sonuçlara binlerce yıldan beri rastlanılmamış olduğu, eskiden yaşanmamış şekilde atmosfer ve okyanusun ısınmakta, kar ve buz miktarının azalmakta ve deniz seviyesi yükselmekte olduğu belirtilmiştir.⁷

Deniz seviyesinde meydana gelen yükselmeler, kuraklıktaki artış, mevsimlerin süreleri ve arazi kullanımındaki değişiklikler ile kimi bölgelerdeki yaşanabilirlik kaybı; pek çok kişinin göç etmesine ve gruplar arası çatışma çıkmasına sebep olabileceği gibi, hem kısa hem de uzun vadede sorun teşkil edecektir.⁸ Örneğin 2008'de aşırı hava olayları yirmi milyon insanı yerinden etmişken, bu sayının 2050 yılı için çoğunluğunun çocuktan oluşacağı iki yüz milyon kişiye çıkacağı tahmin edilmektedir.⁹ Küresel ısınma dışındaki sebeplerle meydana gelen göçler dünya üzerinde zaten büyük bir sorun halini almışken, iklim mülteciliğinin artacağı ve insanları ve bütün devletleri daha da kötü durumlara sürükleyeceği öngörülmektedir.

Küresel ısınma hem kısa hem de uzun vadede doğal afetleri tetiklemektedir. Dünya üzerinde 2000-2009 döneminde meydana gelen doğal afet sayısının, 1980-1989 dönemine kıyasen üç katına çıktığı ve yaşanan her afetin insan haklarını orantısız şekilde etkilediği belirtilmektedir.¹⁰ Dünya üzerinde bazı yerlerde kuraklık sorunu yaşanmaktayken bazı yerlerde ise ani ve şiddetli yağmurlar, sellere ve pek çok can kayıplarına sebep olmaktadır. Kuraklık, sel, yangınlar, gıda krizleri gibi durumlar küresel ısınma kaynaklı doğal afetler arasında sayılmaktadır. Tüm canlıların yaşam hakkını derinden etkileyen doğal afetler daha pek çok hakkı ihlal etmektedir.

⁶ Sanson, Ann V./ Van Hoorn, Judith & Burke, Susie E. L., "Responding to the impacts of the climate crisis on children and youth." *Child Development Perspectives, Cilt: 13, Sayı:4*, 2019, s.1. Ahdoot/Pacheco, *Global Climate Change and Children's Health*, s.1470.

⁷ *Climate Change 2014 Synthesis Report, Summary for Policymakers*, s.2

⁸ Burke, Susie/ Sanson, Ann V./ Van Hoorn, Judith, "The Psychological Effects of Climate Change on Children", *Current Psychiatry Reports, Cilt: 20, Sayı:35*, 2018, s.1.

⁹ Janet, Currie/ Deschênes, Olivier, "Children and Climate Change: Introducing the Issue." *The Future of Children, Cilt:26, Sayı:1*, 2016, s.8.

¹⁰ Stein, Penelope J.S./Stein, Michael Ashley, "Disability, Human Rights, and Climate Justice." *Human Rights Quarterly, Cilt: 44, Sayı:1*, 2022, s.86.

Diğer yandan temelinden etkilenmekte olan sağlık hakkı açısından da iklim krizi önem arz etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre 2030 ile 2050 yılları arasında yetersiz beslenme, salgın hastalık, sıtma, ishal, aşırı sıcaklık gibi iklim değişikliği sonucu ortaya çıkan durumlar ile yılda yaklaşık iki yüz elli bin civarı ölüm olacağı beklenmektedir.¹¹ Çünkü iklim bir bölgenin bazı hastalıkların bulaşması açısından uygun çevresel koşullara sahip olup olmadığına temel belirleyicisidir.¹² İklim değişikliğinin geldiği nokta; insan sağlığını ve ölüm oranlarını, dünya üzerindeki nüfusun çoğunluğunu etkileyecek düzeyde bir ciddiyete ulaşmıştır.¹³ Küresel ısınmanın sonuçları göz önüne alındığında; sağlıklı, temiz ve düzenli bir çevrede yaşama hakkının ihlal edildiği çok net ortadadır. Hava kirliliği, susuzluk, kuraklık ve kıtlık gibi, insanların temel yaşam fonksiyonlarına temelden saldırıda bulunan negatif etkilere engel olmak için çok geç kalınmış olabilir. Çünkü emisyonlar sıfırlansa dahi küresel ısınma artışının süreceği, dolayısıyla iklim değişikliğine bağlanan sonuçların da devam edeceği öngörülmektedir.¹⁴

Çocuklar ve gençlerin iklim değişikliğinden en çok etkilenen kesim olduğunu kabul eden Dünya Sağlık Örgütü'ne göre iklim değişikliğinin sonuçları nedeniyle ortaya çıkabilecek hastalıklara bağlı yaralanma ve ölümlerin yüzde sekseninin bu bireylerde (genç ve çocuk) ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir.¹⁵ Ayrıca krize dönüşen iklim değişikliği yaşam hakkını, onu tamamlayan su hakkını, gıda hakkını ve barınma hakkını da kötü anlamda etkileyebilecek bir çevre sorunudur.¹⁶

¹¹ Robinson, Mary/ Shine, Tara, "Achieving a climate justice pathway to 1.5 °C" *Nature Climate Change, Cilt:8*, 2018, s.564.

¹² Ebi, Paulson, Climate change and children, s.219.

¹³ Dietz, Simon/ Groom, Ben/ Pizer, William, " Weighing the Costs and Benefits of Climate Change to Our Children" *The Future of Children, Cilt:26, Sayı:1*, 2016, s.135.

¹⁴ Kaya, Yasemin, "Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek", *Uluslararası İlişkiler, Cilt:14, Sayı:54*, 2017, s.90. Bartlett, Sheridan , "Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries", *Environment & Urbanization, Cilt:20, Sayı:2*, 2008, s.501.

¹⁵ Sanson, Hoorn, Burke, Responding to the impacts of the climate crisis on children and youth, s.2.

¹⁶ Kovancı, Ezgi, "İklim Krizini Hak Temelli Yaklaşım Özelinde Değerlendirme". *İDEALKENT Cilt:13, Sayı:37*, 2022, s.1537. Bartlett,

Birlikte yaşadıkları ailelerine hem maddi hem de manevi açıdan bağımlı olan genç ve özellikle çocukların ısınan bir dünyada yaşamak zorunda olması onlara başlı başına haksızlık edildiğinin göstergesidir.

Diğer bir yandan bilim çevrelerine göre iklim değişikliği su kıtlığına da sebep olacaktır. Ancak bu kıtlığın bölgeden bölgeye değişeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca suyun az olması insanları daha az ve düşük kalitedeki suları içmeye, evlerinden uzaktaki kaynaklardan su getirmek için zaman ve para harcamalarına da yol açacaktır.¹⁷

İklim değişikliği sebebiyle günümüzde yaşanan sıkıntılar gelecekte de artarak devam edecektir. Bu sıkıntılar beşeri ve doğal ortamları riske sokacaktır. Meydana gelen riskler, dünya üzerinde eşit olmayacak şekilde dağılmıştır ve gelişmişlik düzeylerine göre kimi ülkelerdeki hassas grupları daha fazla etkileyecektir.¹⁸ Hassas grupların iklim değişikliğinden daha fazla etkilenmesi ise iklim adaleti konusunun temelini oluşturmaktadır.

III. İKLİM ADALETİ

Devletlerin iklim değişikliğinin meydana gelmesine katkıları oranında, olumsuz etkilerine maruz kalmaları dünya üzerinde adaletli olarak dağılmamıştır. İklim değişikliğinin temel sebebi kabul edilen sera gazlarının atmosferde yayılımının artmasına hiç katkısı olmayan veya az katkı sağlayan devletler aynı zamanda iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerine karşı en hassas-kırılgan durumda olan devletlerdir.¹⁹ Diğer yandan tam tersi şekilde sera gazının yayılımını en çok arttıran devletler ise teknoloji ve mali güçleri sayesinde iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamaya hazır durumdadırlar.²⁰

“Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries, s.506.

¹⁷ Hanna, Rema/Paulina, Oliva, “Implications of Climate Change for Children in Developing Countries.” *The Future of Children* , Cilt:26, Sayı:1, 2016, s.118.

¹⁸ Climate Change 2014 Synthesis Report, Summary for Policymakers, s.13.

¹⁹ Stein, Stein, Disability, Human Rights, and Climate Justice, s.84.

²⁰ Demirci, Mustafa. “İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, 2013, s.185. Kovancı, İklim Krizini Hak Temelli Yaklaşım Özelinde Değerlendirme, s.1538.

İklim adaleti; küresel adaletin bir parçası olarak; doğal kaynaklar ve insan kullanımı açısından sürdürülebilir nitelikte olan çevresel hizmetlerin her bir kişi için adil bir şekilde paylaşılması hakkı olarak tanımlanabilir. Ayrıca bu kavram iklim değişikliği ile alakalı sağlanan fayda ve yapılan harcamaların eşit olmayacak şekilde dağıldığını ortaya koyan bilimsel bir iddia üzerine temellenmektedir.²¹

Zamansal, mekânsal, sınıfsal ve toplumsal cinsiyet adaleti kapsamında şekillenen iklim adaletsizliği; iklim değişikliğinin negatif etkilerini dünya üzerindeki dezavantajlı gruplar üzerinde daha da derinleştirmektedir.²² İklim değişikliğinin meydana getirdiği olumsuz etkiler gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında adaletsiz şekilde dağılmakta; gelişmiş ülkeler bu olumsuz etkilere karşı koymada daha başarılı olmaktadır.²³ Bazı topluluklar az katkıda buldukları iklim değişikliğinin negatif etkilerine eşit olmayacak şekilde daha çok maruz kalmaktadırlar. Devletleri tarafından ihmal edilen veya karar alma sürecinde geride bırakılan bu gruplar, iklimsel zorlukların tetiklediği eşitsizliklerden daha çok muzdariplerdir.²⁴ İklim değişikliği sebebiyle meydana gelen olumsuz etkiler yoksul ve gelişmekte olan ülkelerde daha fazladır. Gelişmekte olan pek çok ülkede çocuk ve ergen sayısı nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturduğu için olumsuz etkilerden de daha fazla bu gruplar etkilenmektedirler.²⁵

İklim değişikliğinin meydana getirdiği etkiler ve engel olunması için alınacak tedbirlerin maliyeti çok yüksek olduğu için bu yükün herhangi bir devlet tarafından tek başına üstlenilmesi mümkün olmayacaktır. Bu sebeple iklim değişikliğinin yol açtığı yükümlülüklerin adaletli bir biçimde tüm dünyaya dağıtılması gerekmektedir.²⁶

²¹ Kaya, Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek”, s. 88.

²² Kovancı, İklim Krizini Hak Temelli Yaklaşım Özelinde Değerlendirme, s.1538. Bartlett, “Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries”, s.501.

²³ Demirci, İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet, s.192.

²⁴ Schapper, Andrea: “Climate Justice Concerns and Human Rights Trade-Offs in Ethiopia’s Green Economy Transition: The Case of Gibe III.” *The European Journal of Development Research, Cilt:33*, 2021,1957.

²⁵ Kousky, Carolyn: “Impacts of Natural Disasters on Children.” *The Future of Children, Cilt: 26*, Sayı:1, 2016, s.75.

²⁶ Demirci, Mustafa. “İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet”, s.184-185.

İklim adaleti; iklim değişikliği, insan hakları ve kalkınma arasındaki bağın varlığını tanımakta ve iklim değişikliğinin etkilerinin tüm devletler üzerinde eşit dağılmadığı kabulü ile bu eşitsizliklerin giderilmesi ve uyum sağlanmasını teşvik etmektedir.²⁷

İlk kez 2002 yılında Bali’de belirlenen ilkeler ile iklim adaleti kavramı tanımlanmıştır. Söz konusu ilkeler ile; toprak ananın kutsallığı, ekoloji birliği ve tüm türlerin karşılıklı olarak bağlılığı teyit edilmiş; toplulukların iklim değişikliğinden ve onun ekolojik yıkımlarından kurutulma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca iklim adaletinin; iklim değişikliği sebebiyle kültürler ile biyolojik çeşitliliğin yok olmasına engel olacağı da taahhüt edilmiştir.²⁸

İklim adaleti kavramında gelişmiş-zengin ülkeler çevresel anlamda borçlarını kabul edip ödemeye başarlarsa emisyon azaltımı daha adaletli hale gelecektir ve fakir yani gelişmemiş ülkelerin ihtiyaçları ancak o zaman sürdürülebilir şekilde karşılanabilecektir.²⁹

İklim adaleti geçmiş zararların telafisi, gelecekte ve şu anda üstlenilmesi gereken sorumlulukların dağıtılması, karar alma sürecindeki adil prosedürlerin kabulü ve iklim değişikliğindeki başarısızlığın farkındalığı ile düzeltilmeye çalışılması etrafında şekillenmektedir.³⁰

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), İklim Risk İndeksi ve Dünya Kaynakları Enstitüsü gibi kuruluşlardan alınan bilgiler ışığında iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini, kırılganlığı fazla olan ve karşı çıkabilme gücü olmayan gelişmekte olan, az gelişmiş ya da ada devletleri üzerinde göstereceği belirtilmiştir.³¹ Yaşam hakkını ihlal eden iklim değişikliği faaliyetleri kırılgan nüfusu, özellikle çocukları, yeterli maddi imkana ve nüfuzla sahip olmayan yerli halkları etkileyecektir. Bu açıdan iklim adaleti kapsamında devletlerin sınırları içerisinde yalnızca vatandaşlarını değil, her bireyi yaşama hakkı hususunda koruma ödevi

²⁷ Hayward, Tim, “Human Rights Versus Emissions Rights: Climate Justice and the Equitable Distribution of Ecological Space”, *Ethics & International Affairs*, Cilt:21, Sayı:4, 2007, s.445.

²⁸ Bali Principles of Climate Justice, 2002.

²⁹ Hayward, Human Rights Versus Emissions Rights: Climate Justice and the Equitable Distribution of Ecological Space, s.448.

³⁰ Rhaman, Mofizur. “Climate Justice Framing in Bangladeshi Newspapers, 2007–2011.” *South Asia Research*, Cilt: 36, 2016, s.191.

³¹ Kaya, Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek, s.89.

bulunmaktadır.³² Bu açıdan karbona bağımlı olmayan olgunlaşmamış gelişmeleri desteklemek daha adil ve hakkaniyetli olacaktır. Çünkü karbona bağımlı politikalar desteklenmeye devam edilirse iklim değişikliği daha büyük bir felaket halinde karşımıza çıkacaktır.³³

Fakir kabul edilen ülkelerin zengin ülkelere göre daha sıcak iklimlere sahip olması sebebiyle, sıcaklık değişiklikleri oralarda daha çabuk görülmekte, sağlık ve tarım süreci başından itibaren fazla etkilenmektedir. Bu açıdan gelişmekte olan ülkeler dünya üzerinde buldukları fiziki konum sebebiyle hava değişikliklerinden orantısız şekilde pay almaktadırlar.³⁴ Yoksul ülkelerde yüksek sıcaklıklar hem tarımsal hem de endüstriyel üretimi azaltmakla kalmamış, belirli bir yılda ortalama sıcaklıktaki 1 derece artışın ekonomik büyümeyi 1.3 oranında düşürdüğü belirtilmiştir.³⁵ Yalnızca bu veriler dahi iklim değişikliğinin yoksul ve zengin ülkeler arasında adaletsiz sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

İklim adaletinde önem arz eden bir diğer kavram olan ekolojik adalet; millî kökeni ya da geliri nasıl olursa olsun hiç kimsenin adaletli olmayacak şekilde yük taşımaması, çevre düzenlemelerinin uygulanması açısından herkese hakkaniyetli bir şekilde yaklaşılması anlamına gelmektedir.³⁶

A. İklim Adaleti ve İnsan Hakları

İnsan hakları bağlamında iklim adaleti; her kişinin doğduğunda eşit haklara sahip olması sebebiyle kişinin yaşamının devamı ve geçimini sürdürebilmesi için gerekli ve olgun şartlara sahip olması hakkıdır. Bu

³² Fırat, Engin(çev), “İklim Değişikliği ve İnsan Hakları”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:70, Sayı:4, 2021, s.1166.

³³ Hayward, Human Rights Versus Emissions Rights: Climate Justice and the Equitable Distribution of Ecological Space, s.449.

³⁴ Hanna/Paulina, Implications of Climate Change for Children in Developing Countries, s.116.

³⁵ Akresh, Richard, “Climate Change, Conflict, and Children.” *The Future of Children*, Cilt:26, Sayı:1, 2016, s.57.

³⁶ Demirci, İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet, s.188.

hak sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını içerdiği kadar, kalkınma hakkını da kapsamaktadır.³⁷

İklim değişikliğinin insanlar, refah düzeyi ve yaşam üzerindeki derin etkileri sebebiyle, insan hakları açısından da incelenmesi gerektiği kendini göstermiştir.³⁸ İklim değişikliği insanları tek bir açıdan etkilememekte; kalkınma, sağlık, vb. gibi pek çok alanda, özellikle de yoksul ve savunmasız grupları daha çok etkilemektedir.³⁹

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi(BMİDÇS) ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'ne göre iklim değişikliği yalnızca çevreyi alakadar eden bir sorun değil, su seviyelerinin yükselmesi, sel, fırtına, aşırı hava olayları, buzulların erimesi, göç, yeraltı sularının kirlenmesi gibi olumsuz etkileri ile tüm dünyada bir insan hakları konusu oluşturmaktadır.⁴⁰ Uluslararası alanda iklim hukuku ve insan hakları hukuku etkileşimli bir süreç içerisinde başta savunmasız gruplar olmak üzere tüm insanların ihtiyaçlarının karşılanmasını hedeflemektedir.⁴¹

2050 yılına kadar sıfır karbona geçişin sağlanması ve 1.5 derece sıcaklık hedefinin tutturulması iklim adaleti açısından ön koşul olarak kabul edilmektedir. 2 dereceden fazla ısınma ile iklim değişikliğinin etkileri geri dönülemez olacaktır ve gıda hakkı, su hakkı vb. insan haklarının tümü derinden etkilenecektir.⁴²

İklim adaleti ve insan hakları kapsamında Paris İklim Anlaşması önem arz etmektedir. Anlaşma BM'nin yüz doksan beş üyesi tarafından kabul edilmiştir ve her ülke ulusal bir hedef belirlemiş, karbon

³⁷ Kaya, Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek , s.91.

³⁸ Kovancı, İklim Krizini Hak Temelli Yaklaşım Özelinde Değerlendirme, s.1539.

³⁹ Can, Ferhan. "İklim Politikasının Bir Aracı Olan Temiz Kalkınma Mekanizması Açısından İnsan Hakları, Adalet ve Hakçılık", Kent Akademisi , Cilt: 11, Sayı:2, 2008, s.298.

⁴⁰ Johl, Alyssa/ Lador, Yves, " A human rights-based approach to climate finance", INTERNATIONAL POLICY ANALYSIS | FES GENEVA, 2012, s.3.

⁴¹ Kovancı, İklim Krizini Hak Temelli Yaklaşım Özelinde Değerlendirme, s.1559.

⁴² Robinson, Shine, Achieving a climate justice pathway to 1.5 °C, s.568.

emisyonunu azaltmayı amaçlamıştır.⁴³ Ülkemiz Anlaşmayı 22 Nisan 2016 tarihinde imzalamış, 7 Ekim 2021 tarihinde ise Cumhurbaşkanlığı Kararı ile yürürlüğe sokmuştur.⁴⁴ Türkiye bu Anlaşma ile iklim değişikliği kapsamında hassaslaşan insanların güçlendirilmesini, sürdürülebilir, yenilenebilir enerji politikalarının hazırlanmasını ve eyleme dökülmesini de kabul etmektedir.⁴⁵

Paris Anlaşmasında yerli halklar, göçmenler, çocuklar, engelliler, kadınlar ve hassas durumda olanlar kırılgan grup içerisinde sayılmışlardır. Kırılganlık; iklim değişikliğine karşı; yoksulluk, yaş, cinsiyet, engellilik ya da vatandaşlık gibi sebeplerle daha savunmasız olunması halidir. Özellikle çocukların kırılgan kabul edilmesi nesiller arası olmalarından dolayı önem arz etmektedir.⁴⁶

Paris Anlaşmasına katılmayan ya da hassas grupların iklim değişikliği sebebiyle uğradıkları zararların hafifletilmesi çabasında bulunmayan devletlerin insan haklarını ihlal ettiği görünür bir gerçektir.⁴⁷ Bu açıdan Paris Anlaşması kendisinden önce imzalanan Kyoto Protokolü ya da BMİDÇS'den değişik olarak; insan hakları, hassas/kırılgan ülkeler, iklim adaleti gibi kavramları da barındırmaktadır. Bu anlamda özellikle iklim adaleti bağlamında Anlaşmada yazılı ifadenin bulunması, Anlaşmanın bu kavrama daha çok önem verdiği algısını yaratsa da, bu kaygının içerikten yoksun olduğu belirtilmektedir.⁴⁸ Yıllardan beri üzerinde durulan iklim değişikliği kavramı ve ülkelerin imzaladıkları sözleşmeler, üstlendikleri taahhütler ve yapılan toplantıların sıklıkla tekrarlanması bu olguların teorik olarak önemli olduğunun kabul edildiğini göstermiş olsa da; sıklıkla aynı içeriğe sahip düzenlemelerin hazırlanması uygulanabilirlik açısından iklim değişikliğinin yavaşlatılması ya da durdurulması hususunda faydalı olmadıklarının göstergesidir.

⁴³ Janet, Deschênes, *Children and Climate Change: Introducing the Issue*, s. 5.

⁴⁴ <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>, Erişim tarihi: 06.08.2023.

⁴⁵ Kıymaz, Esra. "İklim Adaleti Bağlamında Yerel Yöneticilerin Kırılganlık Bilinci: Secap 4. Belediyeler Buluşması Örneği." *International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 2023, s.261.

⁴⁶ Kıymaz, İklim Adaleti Bağlamında Yerel Yöneticilerin Kırılganlık Bilinci: Secap 4. Belediyeler Buluşması Örneği, s.262.

⁴⁷ Stein, Stein, "Disability, Human Rights, and Climate Justice", s.82.

⁴⁸ Kaya, Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek, s.100.

B. İklim Değişikliğinin Çocuklar Üzerine Etkisi

Modern toplumlarda çocukların korunması gerektiği düşüncesi ilk defa sanayi devriminden sonra ortaya çıkmıştır. BM'nin öncülük etmesi ile evrensel çocuk haklarının oluşturulması gerekliliğinin kabulünden sonra, 1989 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeyi kabul etmiştir. Bu sözleşme kapsamında çocuğun; yaşam, eğitim, sağlık hakkı tanınmış, sosyal yaşamın her köşesinde kendilerini geliştirmelerine olanak sağlanmıştır.⁴⁹ Bahse konu sözleşmede çocuk kavramı tanımlanmış, on sekiz yaşından küçük her kişi çocuk sayılmıştır.⁵⁰

Ülkemizde çocukların korunması Anayasa'nın 41. maddesinde öngörülmüştür. Maddede “ *Devlet ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulamasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar.*” ifadesi ile devletin çocukların korunmasına ilişkin yükümlülükleri belirtilmiştir.

Çocuk haklarının temelde insan hakkı olduğunun kabulü ile kişinin doğumundan itibaren tamamen bağımsız bir birey olduğu gerçeğine karşın; çocukların yetişkinlerden kimi zaman ayrılması, farklı gereksinimleri olduğunun kabulü gerekmektedir.⁵¹ İklimin değişmesi ve hava durumundaki farklılıklar çocukları doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyecektir.⁵²

İklim değişikliği sebebiyle meydana gelen buzul erimesi, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi kimi durumlar şimdiden karşımıza çıksa da, iklim değişikliğinin asıl etkilerine yani felaketselere, bu sorunların oluşmasında hiç katkısı olmayan, tartışmaların merkezine dahi alınmayan gelecek nesiller maruz kalacaklardır.⁵³ Çocuklar; iklim değişikliği

⁴⁹ Karakaş, Banu /Çevik, Ömer Can, "Çocuk Refahı: Çocuk Hakları Perspektifinden Bir Değerlendirme". Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:18, Sayı:3, 2016, s.889.

⁵⁰ Karakaş, Çevik, “Çocuk Refahı: Çocuk Hakları Perspektifinden Bir Değerlendirme”, s.890.

⁵¹ Demiral, Seran. “Belirsizliğin Ortasında Çocukluk Deneyimi.” *ViraVerita E-Dergi, Sayı:15, 2022, s.212.*

⁵² Ebi, Paulson, “Climate change and children”, s.217.

⁵³ Demirci, İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet, s.186. Janet, Deschênesi, Children and Climate Change: Introducing the Issue.”, s.4.

sebebiyle meydana gelen sıcaklıklara ve aşırı hava olaylarına daha fazla maruz kalmaları, ailelerine bağımlılıkları ve hassasiyetleri sebebiyle özellikle sağlık sorunları açısından daha savunmasız durumdadırlar.⁵⁴

Dünyadaki çocukların yaklaşık olarak yüzde seksen beşinin düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşaması, bu ülkelerin iklim değişikliklerine karşı savunmasız, hazırlıksız olmaları ve daha az destek, altyapı ve hizmete sahip olmaları sebebiyle, bu bölgelerde yaşayanların iklim değişikliğine karşı en hassas grup içerisinde olduğu belirtilmektedir.⁵⁵ İklim değişikliği ayrıca bazı ülkelerde çatışmalara sebep olabilmektedir. Bu çatışmalardan özellikle çocukların daha fazla etkileneceğini son araştırmalar göstermektedir. Ek olarak ülkelerde meydana gelen şiddet ve çatışma, nüfusu iklim olaylarına karşı daha savunmasız hale getirmektedir.⁵⁶

Savunmasız grupta oldukları kabul edilen çocuklar hakkında; Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı bir araştırmaya göre iklim değişikliği sebebiyle meydana gelen hastalıkların yüzde seksen sekizinin beş yaşından küçükleri etkilediği belirtilmiştir.⁵⁷ Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerdeki çocuk sağlığı, refah içerisindeki ülkelere göre hali hazırda daha kötü durumdadır.⁵⁸ İklim değişikliği sebebiyle artan orman yangınlarından kaynaklanan hava kirliliği ile bebek ölümlerinin artacağı ve genel sağlığın kötü etkileneceği belirlenirken; çocukların hava kirliliğine yetişkinlere göre daha duyarlı olmaları sebebiyle, bu durumdan daha çok etkilenecekleri belirtilmektedir.⁵⁹ Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde çocukların hava kirliliği ve aeroalerjen, gıda ve su kirliliği kaynaklı hastalık ya da aşırı hava olaylarından etkilenme olasılığı en yüksek grup oldukları belirtilmektedir.⁶⁰

⁵⁴ Bartlett, "Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries", s.501. Ebi, Paulson, "Climate change and children", s.213.

⁵⁵ Sanson, Hoorn, Burke, Responding to the impacts of the climate crisis on children and youth, s.3.

⁵⁶ Akresh, Climate Change, Conflict, and Children, s.52.

⁵⁷ Burke, Sanson, Hoorn, , The Psychological Effects of Climate Change on Children, s.1.

⁵⁸ Hanna/Paulina, Implications of Climate Change for Children in Developing Countries, s.117.

⁵⁹ Hanna/Paulina, Implications of Climate Change for Children in Developing Countries, s.120-121.

⁶⁰ Ebi, Paulson, "Climate change and children", s.217.

Çocukların iklim değişikliği sebebiyle maruz kaldıkları risk faktörlerinin, yetişkinlere göre daha uzun vadeli etkilerinin olduğu ve iklim değişikliğine uyumun onlar açısından daha zor olduğu söylenmektedir.⁶¹ İklim değişikliği, düşük gelirli ve gelişmekte olan ülkelerdeki çocukların büyümesine, gelişmesine ve haklarına ulaşmasına; gelişmiş ülkelerdekilere göre negatif açıdan farklı etkenler aracılığı ile zarar verecektir.⁶²

İklim değişikliğinin çocuklar üzerindeki etkileri arasında güneşe ve aşırı sıcaklığa maruz kalınması sebebiyle oluşan sıcak çarpması, bitkin düşme, elektrolit dengesizliği ve ileri yaşlarında meydana gelebilecek cilt kanseri tehlikesi bulunmaktadır. Ayrıca sel, aşırı hava olayları ve kuraklıkların; ölüme, besinsiz kalmaya ve enfeksiyon hastalıklarına çocukların yakalanmaları ihtimalini çok daha artmaktadır.⁶³ Çocuklar iklim değişikliğinin olumsuz etkileri sebebiyle kardiyovasküler, solunum ya da bağışıklık sistemi rahatsızlığı gibi ciddi sağlık sorunları ile de karşı karşıyadırlar.⁶⁴

Yapılan bir modellemeye göre 2100 yılına kadar deniz seviyesindeki yarım metrelik bir artışın, selden etkilenecek insan sayısını iki katına çıkararak doksan iki milyona ulaştıracağı ve bu nedenden dolayı pek çok çocuğun boğularak öleceği belirtmiştir.⁶⁵ Hastalıkların iklim değişikliği sebebi ile farklılaşmaları sonucunda örneğin sıtmanın Doğu Afrika'nın dağlık bölgelerine kadar yayılacağını belirten uzmanlar, on binlerce çocuğun ölümüne sebep olabileceğini de eklemiştir.⁶⁶ İklim değişikliğinin ısının yoğunluğunu veya şiddetini arttırması ile;

⁶¹ Bartlett, "Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries", s.502.

⁶² Hanna/Paulina, Implications of Climate Change for Children in Developing Countries, s.126.

⁶³ Kondolot, Meda/ Beyazova, Ufuk/ Özmert, Elif/ Şahin, Figen/ Ulukol, Betül/ Gökçay, Gülbin/, "İklim Değişikliğinin Çocuk Sağlığına Etkileri", Erciyes Medical Journal/Erciyes Tıp Dergisi Cilt:34, Sayı:1, 2012, s.29.

⁶⁴ Gözderesi, Yakup/ Özmert, Enis "Understanding the Links Between the Climate Crisis and Child Health." Çocuk Dergisi / Journal of Child, 2021, s.283. Bartlett, "Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries", s.507.

⁶⁵ Bunyavanich Supinda/Landrigan Christopher P/ McMichael Anthony J/ Epstein Paul R., "The impact of climate change on child health" Ambul Peditr, Cilt:3, Sayı:1, 2003, s.46.

⁶⁶ Fırat, İklim Değişikliği ve İnsan Hakları, s.1159.

çocuklar, hastalar, yaşlılar ya da yoksullarda meydana gelen ciddi rahatsızlıklar da artacaktır. Özellikle çocukların ani sıcaklık değişimi karşısında bölgesel iklime olan alışkınlıklarını korumaları daha zor olacaktır.⁶⁷

İklim değişikliği sebebiyle ekosistem farklılaşabilmekte ve bu sebeple vektörlerle bulaşan rahatsızlıklar daha sık görülebilmektedir. İklim değişikliği sebebiyle kemirgenlerin artması, vektörlerin daha rahat çoğalmaları bu sıklığın en önemli nedenidir.⁶⁸ Gelişmekte olan ülkelerde, iklim değişikliğinin artırdığı parazit ve vektörlerin yaşama ihtimallerini sağlama koşullar olması sebebiyle, fakir ülkelerde yaşayan çocukların sağlığı, zengin ülkelerde yaşayanlarınkinden daha fazla etkilenecektir.⁶⁹

İklim değişikliği ile meydana gelen tüm bu etmenlerin, günümüz çocuklarının ve gelecek nesillerin insan olmanın temelinde var olan haklarını; yaşama, gıdaya ulaşma, temiz su içme, sağlıklı olma gibi; derinden etkileyeceği şüphesizdir.

Hayatın devamını sürdürmek için gereken hakların yanı sıra çocuklar iklim değişikliğinin sonuçları nedeniyle eğitim öğretimleri açısından da etkilenebilmektedirler. Gelecekte artması beklenen iklim değişikliği ile azalan gelir sebebiyle çocukların okul ücreti karşılanamayacak, çocuklar ailelerine yardım edebilmek için çalışmak zorunda kalacak ve okula kayıt oranları azalacaktır.⁷⁰ Bazı ülkelerde ise okulların aşırı hava olaylarından etkilenmesi ya da ailelerin çocukları için endişelenmeleri sebebiyle de okula gitme oranları azalabilecektir. Bu durumdan özellikle kız çocuklarının daha çok etkilendiği görülmektedir. Örneğin Endonezya, Moğolistan, Nikaragua, Pakistan ve Uganda gibi ülkelerde seller okula devam oranını oldukça düşürmüştür. Başka bir

⁶⁷ Bartlett, “Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries”, s.503. Bunyavanich, Landrigan, McMichael, Epstein, “The impact of climate change on child health”, s.45.

⁶⁸ Kondolot, Beyazova, Özmert, Şahin, Ulukol, Gökçay, “İklim Değişikliğinin Çocuk Sağlığına Etkileri”, s.29-30. Gözderesi, Özmert, “Understanding the Links Between the Climate Crisis and Child Health.”, s.283.

⁶⁹ Hanna/Paulina, Implications of Climate Change for Children in Developing Countries, s.118.

⁷⁰ Hanna/Paulina, Implications of Climate Change for Children in Developing Countries, s.123. Kousky, Impacts of Natural Disasters on Children, s.77.

araştırmada, Nepal’de selden kaynaklanan ölüm oranları incelendiğinde çocuk ölümünün beklenenden iki kat daha fazla olduğu ve okul öncesi kız çocuklarının yetişkin erkeklere kıyasla beş kat daha fazla yaşamını yitirdiği sonucuna ulaşılmıştır.⁷¹ Okullaşma ile ilgili bir diğer kötü beklenti ise çocukların iklim değişikliğinden kaynaklı aşırı hava olayları sebebiyle kendilerinin etkilenmeleri ya da ebeveynlerinin ölmesi sebebi ile okula gidememeleridir.⁷² Örneğin ailesi ölen çocukların eğitime harcayacakları paraları kalmamakta ve bu sebeple çalışmak zorunda olup eğitimlerine devam edememektedirler.

Diğer yandan sel örneğinde, kentte yaşayan çocuklar ve aileleri yalnızca artan gıda fiyatlarından muzdarip olurlarken, kırsal kesimde yaşayan çocuklar ve aileleri geçim kaynaklarını veya evlerini sel nedeniyle kaybetmekte ve uzun vadede kendilerini toparlamakta zorluk çekmekte, çocuklar açısından tek seferlik şoktan daha fazlası olmakta ve burada da iklim değişikliğinin getirdiği olumsuz sonuçlar ile karşı karşıya kalmaktadırlar.⁷³ Kısacası iklim değişikliği beslenme açısından çocukların gıdaya ulaşmasını engelleyecek, gelişmekte olan ülkelerde yaşayan çocukların sağlığını bozacaktır.⁷⁴

Çocukların iklim değişikliği sebebiyle meydana gelen afetlerden sonra daha savunmasız olduğu kabul edilen bir gerçektir. Özellikle çok küçük olan çocukların ailelerinden ayrılmaları, devamında onları bulabilecek yetkinliğe sahip olmamaları ve bu sebeple özel bakım, beslenme ve malzemelere ulaşamamaları onlar için temel nitelikte problem oluşturacaktır.⁷⁵

⁷¹ Sanson, Hoorn, Burke, Responding to the impacts of the climate crisis on children and youth, s.2. Bartlett, “Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries”, s.503.

⁷² Bartlett, “Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries”, s.509. Hanna/Paulina, Implications of Climate Change for Children in Developing Countries, s.124. Kousky, Impacts of Natural Disasters on Children, s.84.

⁷³ Hanna/Paulina, Implications of Climate Change for Children in Developing Countries, s.117. Kousky, Impacts of Natural Disasters on Children, s.88.

⁷⁴ Bartlett, “Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries”, s.502. Hanna, Paulina, Implications of Climate Change for Children in Developing Countries, s.123.

⁷⁵ Kousky, Impacts of Natural Disasters on Children, s.75-76.

Tüm bu veriler ışığında çocukların yetişkinlerden daha farklı gereksinimlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Afet durumlarında da bu sebeple çocuklara daha farklı şekilde yaklaşılmalı, afet planları buna göre hazırlanmalıdır.⁷⁶ Yetişkinlerin, özellikle iklim değişikliğinin psikolojik etkileri hakkında çocukları koruma ve destekleme sorumluluğu bulunmaktadır.⁷⁷

Kimi ülkeler iklim değişikliği açısından, gençlerin karar alma mekanizmasında yer almalarına müsaade etmekle birlikte, örgütlenmelerine destek vermektedirler. Diğer yandan düşük gelirli haneler, mülteciler ya da etnik azınlıklar bu programlara katılamadıkları için iklim değişikliğinden daha fazla etkilenmektedirler. Bu açıdan ülkelerin dezavantajlı gruplar ve özellikle çocukların iklim değişikliğinden daha az etkilenmeleri için uygun stratejiler belirlemeleri gerekmektedir.⁷⁸

Kuşaklar arasındaki adalet veya iklim adaleti kavramlarında yetişkin bireylerin çocuklara karşı pek çok sorumluluğu olduğunun kabulü kadar; çocuk ve doğanın gereksinimleri açısından birbirlerine benzemeleri göz önüne alınarak hak tanınması ve temsiliyet konularında özen gösterilmesi gerekmektedir.⁷⁹

İklim değişikliğinden ve yarattığı sonuçlardan korunmanın da çocuk hakkı kapsamında olduğu kabulü ile ülkemizin de imzalamış olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi kapsamında korunan tüm çocuk haklarının iklim değişikliğinden etkilenmesi önlenmeli, devletlere sorumluluk yüklenmelidir.⁸⁰ Çocukların iklim değişikliğinin etkilerinden

⁷⁶ Kousky, Impacts of Natural Disasters on Children, s.74. Kondolot, Beyazova, Özmert, Şahin,Ulukol, Gökçay, “İklim Değişikliğinin Çocuk Sağlığına Etkileri”, s.30.

⁷⁷ Burke, Sanson, Hoorn, “The Psychological Effects of Climate Change on Children”, s.5.

⁷⁸ Gözderesi, Özmert, “Understanding the Links Between the Climate Crisis and Child Health.”, s.284. Kousky, Impacts of Natural Disasters on Children, s.80-81.

⁷⁹ Demiral, “Belirsizliğin Ortasında Çocukluk Deneyimi.”, s.214.

⁸⁰ Kondolot, Beyazova, Özmert, Şahin,Ulukol, Gökçay, “İklim Değişikliğinin Çocuk Sağlığına Etkileri”, s.31.

tamamıyla korunması ancak küresel çevre değişikliğinin durdurulması ile mümkün olacaktır.⁸¹

Yapılmış anketler neticesinde gençlerin yaşça büyük olanlara göre iklim konusunda daha mücadeleci olduğu belirtilmektedir. Ülkelerin ulusal ya da uluslararası düzeyde, çocukları ve gençleri iklim değişikliği hususunda bilinçlendirmesi gerekmektedir. Yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerdeki programlarda, çocukları ve gençleri iklim değişikliği konusundaki farkındalıklarını artırmaya, bu kapsamda gençlere afete hazırlık veya müdahale programlarında kontenjan ayrılmasına, yenilenebilir enerjinin tüm dünyada teşvik edilmesine, çevresel açıdan sürdürülebilir uygulamalara geçilmesine ve iklim krizi konusunda acil eylemi savunmada gençlerin aktif rol oynamalarını sağlanmasına devletler öncülük etmelidirler.⁸²

Yukarıda verilen örnekler sebebiyle dünya üzerinde pek çok çocuk kendisini güçsüz, umutsuz hissetmektedir ve çocukların kolektif bilinç, öz yeterlik açısından geliştirilmeleri gerekmektedir.⁸³ Devletlerin iklim değişikliğinin yavaşlatılması ile ilgili yapacağı seçimler, günümüz ve gelecek nesillerin faydası açısından denge içermelidir. Yavaşlatma için yapılacak harcamaların günümüz nesiller açısından yük olabileceği ve gelecek nesillerin yalnızca bunun faydasından yararlanacağı endişesi belirtilmektedir.⁸⁴ Devletler bu açıdan sürdürülebilir ve adaletli seçimler yapmakla ve bu seçimleri uygulamakla yükümlüdürler.

Örneğin fosil yakıt kullanımı, sera gazının birincil kaynağı olduğundan sera gazı emisyonunu azaltmaya yönelik politikaların kabulü çocuklar açısından faydalı olacaktır. Toplu taşıma kullanılması, bisiklet ya da daha sürdürülebilir ulaşım araçlarının kullanımının yaygınlaşması

⁸¹ Bunyavanich, Landrigan, McMichael, Epstein, “The impact of climate change on child health”, s.49.

⁸² Sanson, Hoorn, Burke, Responding to the impacts of the climate crisis on children and youth, s.3. Corner, Adam/ Roberts, Olga/ Chiari, Sybille/ Sonja Völler/ Mayrhuber, Elisabeth S./ Mandl, Sylvia/ Monson. Kate, “How do young people engage with climate change? The role of knowledge, values, message framing, and trusted communicators.” WIREs Clim Change, Cilt:6, Sayı:5, 2015, s.525.

⁸³ Sanson, Hoorn, Burke, “Responding to the impacts of the climate crisis on children and youth”, s.3.

⁸⁴ Dietz, Groom, Pizer, “Weighing the Costs and Benefits of Climate Change to Our Children. The Future of Children”, s.151.

ile sera gazı azalacak ve nüfus sağlığı iyileşecektir. Diğer enerji kaynakları açısından ise yorum yapılabilmesi için uzmanların başka sağlık testleri yapmalarına gerek duyulmaktadır.⁸⁵

Ailelerin, çocuklarını iklim değişikliğinin meydana getirdiği yeni durumlara ve zorluklara hazırlamasına devletler yardımda bulunmalı, yatırım yapmalıdır. Bu yatırımların faydası uzun vadede sadece günümüzde yaşayan çocuklara değil, ekonomi ve sermayeye de olacaktır.⁸⁶ Bugünün çocukları yarının yetişkinleri olacak ve onların çocukları da gelecek nesilleri oluşturacaktır. Bu açıdan nesiller arası aktarımda iklim değişikliğine verilen önem sayesinde ortaya çıkan maliyet ve faydanın, doğrudan günümüz yetişkinleri için yürütülecek çalışmalardan daha faydalı ve az maliyetli olacağı belirtilmektedir.⁸⁷

IV. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ NEDENİYLE ÇOCUKLARIN HAK ARAYIŞLARI

İklim değişikliğinin iklim krizi halini aldığı son yıllarda bireyler; iç hukuk ile sınırlı kalmayıp hükümetlerin üzerlerine düşen görevleri yerine getirmemesi, iklim değişikliğine karşı alınan önlemlerin yetersizlikleri gibi sebeplerle uluslararası üst kuruluşlara çok sayıda başvuruda bulunmuşlardır.⁸⁸ Gençlerin iklim değişikliği konusunda önceki nesillere göre daha aktif oldukları görülmektedir. BM Çocuk Hakları Komitesi, AİHM gibi üst kuruluşlara gençler tarafından yapılan başvurular dikkat çekmektedir. İklim değişikliği konusunda son zamanlarda başlatılan davalarda sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerin yanı sıra çocukların da önde geldiği görülmektedir. Başvurucular davalarında yaşam hakkı, mahkemeye erişim hakkı gibi temel insan haklarının ihlal edildiği iddialarının yanı sıra, hükümetlerin iklim

⁸⁵ Ebi, Paulson, “Climate change and children,” s.222.

⁸⁶ Hanna, Paulina, Implications of Climate Change for Children in Developing Countries, s.127.

⁸⁷ Dietz, Groom, Pizer, “Weighing the Costs and Benefits of Climate Change to Our Children”, s.151.

⁸⁸ <http://climatecasechart.com/non-us-climate-change-litigation/>, Erişim tarihi: 09.08.2023. “Atıf yapılan sitede iklim değişikliği kapsamında uluslararası platformlarda başlatılmış davalara erişmek ve ayrıntıları hakkında göz gezdirmek mümkündür.”

değişikliği kapsamında üzerine düşen yükümlülüklerini yerine getirmediği gibi iddialarda da bulunmaktadır.⁸⁹

Bu aşamada iklim değişikliği ile ilgili olarak uluslararası kuruluşta başlatılan ve 2019 yılında BM Çocuk Hakları Komitesi'ne, Greta Thunberg'in⁹⁰ de aralarında bulunduğu on altı kişi tarafından hükümetlerin iklim krizi konusunda harekete geçmemelerini şikayet ettikleri başvuru önemlidir.⁹¹

Komiteye on altı kişinin yaptığı başvuru, Türkiye, Fransa, Almanya, Brezilya ve Arjantin'e karşı başlatılmıştır. Başvurucular dünyanın iklim krizi içerisinde olduğunu, bu krizden fiziksel ve psikolojik olarak en çok çocukların etkileneceğini, davalı ülkelerin 1992 yılında Çerçeve Sözleşme'yi imzaladıklarını, dolayısıyla iklim değişikliğinin negatif etkilerinin farkında olduklarını, son olarak Paris Anlaşması kapsamında yükümlendikleri görevleri de yerine getirmediğini ve bu sebeple de kendilerinin zarar görmeye devam edeceklerini iddia etmişlerdir.⁹² Başvuranlar devamında hiçbir ülkenin zarar giderici faaliyette bulunmadığını, sorumluluk almadığını belirtip; yaşam, sağlık, kültür hakkının ve çocuğun üstün yararının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir.⁹³ Ayrıca devletlerin yalnızca sınırları dahilinde değil, gücü veya kontrolü altında bulunan bölgelerde de yükümlülükleri olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁴

⁸⁹ Karaca, Murat: "Greta Thunberg ve Diğerleri/ Türkiye Başvurusu Bağlamında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi", İnsan Hakları, Sayı:8, 2021, s.36- 37

⁹⁰ "Greta Thunberg: Ağustos 2018'de iklim değişikliği ile savaşılmaya hemen başlanması gerektiği konusunda protestolara başlayan İsveçli bir eylemci. "İklim için okul grevi" ile medyanın dikkatini çekmeye başlayan Thunberg, o zamandan beri iklim aktivistliği yapmaktadır." https://tr.wikipedia.org/wiki/Greta_Thunberg, Erişim tarihi: 12.08.2023.

⁹¹ Karaca, "Greta Thunberg ve Diğerleri/ Türkiye Başvurusu Bağlamında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi", s.37.

⁹² Suedi, Yusra: "Litigating Climate Change before the Committee on the Rights of the Child in Sacchi v Argentina et al.: Breaking New Ground?", Nordic Journal of Human Rights, Cilt:40, Sayı:4, 2022, s.550.

⁹³ Karaca, "Greta Thunberg ve Diğerleri/ Türkiye Başvurusu Bağlamında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi", s.39.

⁹⁴ Suedi, "Litigating Climate Change before the Committee on the Rights of the Child in Sacchi v Argentina et al.: Breaking New Ground?", s.555..

Komite; devletlerin sera gazı emisyonu salınımı hakkında yetkisi olduğunu, hem ülke içinde hem de tüm dünyada meydana gelecek ve çocukları zarara uğratacak şekilde neden sonuç ilişkisi kurulabilecek nitelikteki eylemlerden devletlerin sorumlu tutulacağını belirtmiştir.⁹⁵ Ayrıca komite; çocukların iklim değişikliğinden şu anda ve gelecekte etkilendiğini, derhal önlem alınmaması halinde tüm hayatları süresince de etkileneceklerini ifade ederek; uluslararası metinler kapsamında çocuklar için özel güvenceler oluşturulması gerektiğini, devletlerin bu hususta çocukları koruma yükümlülüğü olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ Komitenin 2021 yılında başvuruyu iç hukuk yollarının tüketilmemesi sebebiyle reddetmesi bir yana; başvurunun hükümetlere karşı hareketsizlik sebebiyle başlatılması dahi iklim krizinde gençlerin aktif rol oynaması açısından önemli bir adım olmuştur.

BM'ye yapılan başka bir başvuruda ise yaşları on dört ve yirmi dört arasında olan beş Avustralyalı genç; engelli ve yerli halklar için insan haklarının korunmasını talep etmişler ve BM İnsan Hakları özel raportörlerine şikayette bulunmuşlardır. Bahse konu yerli halk; ısınmanın 1.5 derecede sabit tutulmasını yetersiz bulmuş, Avustralya hükümetinden engelli insanlara karşı insan haklarının gerektirdiği koşulların sağlanmaması sebebiyle meydana gelen zararı tazmin etmesini talep etmişlerdir.⁹⁷ İklim adaleti kavramı açısından hassas kabul edilen engelli ve yerli halklar adına gençler tarafından yapılan bu başvuru da önemli bir adım olmuştur.

BM'ye şikayetten daha farklı olarak AIHM'ye, 2017'de Portekiz'de meydana gelen yangınlar sebebiyle yedi genç, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS)'ne taraf Türkiye de dahil olmak üzere otuz üç devlete karşı dava açmışlardır. Başvuranların iddiaları arasında; 2017'den beri meydana gelen orman yangınlarının direkt küresel ısınma sebebi ile meydana geldiği, bu yangınlar sebebi ile sağlıklarının tehlike altında olduğu, sıcak hava ile uyku düzenlerinde bozulma, alerji ve solunum problemleri yaşadıkları yer almaktadır. Diğer iki başvuru ise iklim değişikliğinin kışları çok sert fırtınalara sebep olması nedeniyle deniz kenarındaki evlerinin fiziki anlamda zarar görme tehlikesi içinde bulunduğunu iddia etmişlerdir. Başvuranlar; doğal afetlerin ve tüm

⁹⁵ Stein, Stein, "Disability, Human Rights, and Climate Justice", s.104.

⁹⁶ Karaca, "Greta Thunberg ve Diğerleri/ Türkiye Başvurusu Bağlamında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi", s.43.

⁹⁷ Stein, Stein, "Disability, Human Rights, and Climate Justice", s.104-105.

hayatlarını daha sıcak bir havada geçirme ihtimalinin şu an ve gelecekte sahip olabilecekleri aileleri için kaygı oluşturduğunu belirtmişlerdir.⁹⁸ İç hukuk yollarının tüketilmemesi sebebiyle iadesi mümkün görülen başvuru için, iklim değişikliğinin çözülmesi gereken acil bir sorun olduğu ve başvurucuların her birinin kendi ülkesinde teker teker dava açmasının mümkün olmadığı görüşü ile birlikte AİHM kabul edilebilirlik kararı vermiştir.⁹⁹

Başvuranlar, aleyhlerine dava açtıkları otuz üç devletin, AİHS’nde yer alan yaşam hakkı, özel hayata saygı hakkı kapsamındaki pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediklerini iddia ederek, Paris Anlaşmasına uymadıklarını da eklemiştir. Başvurunun devamında çocuklar, küresel ısınmanın kendi nesillerini eski nesillere göre daha fazla etkilediğini, çocuk olmaları da göz önüne alındığında haklarına müdahale edildiğini belirtmişlerdir. Son olarak başvurucular küresel anlamda sera gazı emisyonlarının azaltımı hakkında davalı devletlerin yeterli önlem almadığını ileri sürerek şikayetçi olmuşlardır.¹⁰⁰ Çevresel bozunma ve iklim değişikliğinin insan hakları üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu kabul eden Mahkeme, uluslararası hukukta insan ve çocuk haklarını koruyan belgelerin, devletlerin ihlallerini önlemede önemli rol oynamaları gerektiğini de eklemiştir. 2022 yılında ise başvuruya bakan daire davayı Büyük Daire’ye sevk etmiştir. AİHM’nin on yedi yargıçlı Büyük Dairesi son kararı verecektir.¹⁰¹

İklim değişikliği sonrasında çocuklar tarafından açılan ve mevcut olmayan, ihtimali zararlar kapsamında şikayetleri içeren bu başvurunun kabul edilmesi ve yargılama yapılması için Büyük Daire’ye sevk edilmesi iklim adaleti açısından önemli bir gelişme olmuştur.

İklim değişikliği ile meydana gelen adaletsizlik ile zararlı sonuçlardan en çok etkilenecek gruplardan biri çocuklar olacaktır. Yukarıda da örnek verildiği gibi çocuklar neredeyse tüm temel haklarından eksik kalacak, insanca bir hayat yaşayamayacaklardır. Yaşam

⁹⁸ <http://climatecasechart.com/non-us-case/youth-for-climate-justice-v-austria-et-al/>, Erişim tarihi:09.08.2023.

⁹⁹ Suedi, “Litigating Climate Change before the Committee on the Rights of the Child in *Sacchi v Argentina et al.: Breaking New Ground?*”, s.563.

¹⁰⁰ Relinquishment in favour of the Grand Chamber of the case *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and Others*, 2022.

¹⁰¹ <http://climatecasechart.com/non-us-case/youth-for-climate-justice-v-austria-et-al/>, Erişim tarihi:29.07.2023

hakkı, sağlık hakkı, gıda hakkı, eğitim-öğretim hakkı gibi pek çok temel hakkı ihlal eden iklim değişikliği, çocukların davranışları sonucu ortaya çıkmış bir durum değildir. Küresel ısınmanın varlığına en ufak bir katkısı olmayan çocukların ve gelecek nesillerin, ataları yüzünden zarar görmeleri hatta, günümüz yetişkinlerinden daha çok zarara uğramaları iklim adaletsizliğinin en büyük sonucudur.

V. SONUÇ

Yapılan araştırma ve eldeki verilere göre günümüzün yetişkinleri, çocuklar ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya sağlamak için tedbir alabilecek son nesildir. Yetişkinlerin aktif rol oynamaması veya önlem almaması daha kötü günlere uyanmamıza sebep olacaktır.¹⁰² Bu açıdan sera gazı emisyonları olabildiğince kısa sürede azaltılarak en azından dünyayı bir süre daha yaşanabilir bir yer haline getirmek devletlerin elindedir. Devletler, pozitif yükümlülükleri gereğince kişilerin temel haklarını korumalı, bu hakların ihlal edilmemesi için çalışmalar yürütmelidir. İklim değişikliğinden etkilenen yaşam hakkı, su hakkı, gıda hakkı, mülkiyet hakkı gibi temel hakları korumakla yükümlü olan devletler; özellikle hassas kabul edilen çocukların hakları için de çaba göstermelidir.

İklim değişikliğine herhangi bir katkısı olmadan zarar gören çocuklar için yeni stratejiler belirlenmeli, sıfır atık projeleri ile ısınma yavaşlatılmalıdır. Aksi takdirde gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde zaten sıkıntı ve zorluk içerisinde yaşayan çocukları daha zor ve adaletsiz bir dünya beklemektedir.

¹⁰² Burke, Sanson, Hoorn, “The Psychological Effects of Climate Change on Children”, s.6.

KAYNAKÇA

- Ahdoot Samantha/ Pacheco Susan E., “Global Climate Change and Children's Health” *Pediatrics*, Cilt:136, Sayı:5, 2015, 1468-1484.
- Akresh, Richard, “Climate Change, Conflict, and Children.” *The Future of Children*, Cilt:26, Sayı:1, 2016, 51-71.
- Bali Principles of Climate Justice, 2002.
- Bartlett, Sheridan , “Climate change and urban children: impacts and implications for adaptation in low- and middle-income countries”, *Environment & Urbanization*, Cilt:20, Sayı:2, 2008, 501-519.
- Bunyavanich Supinda, Landrigan Christopher P, McMichael Anthony J, Epstein Paul R. “The impact of climate change on child health” *Ambul Pediatr*, Cilt:3, Sayı:1, 2003, 44-52.
- Burke, Susie./ Sanson, Ann V./ Van Hoorn, Judith, “The Psychological Effects of Climate Change on Children”, *Current Psychiatry Reports*, Cilt: 20, Sayı:35, 2018.
- Can, Ferhan. “İklim Politikasının Bir Aracı Olan Temiz Kalkınma Mekanizması Açısından İnsan Hakları, Adalet ve Hakçalık”, *Kent Akademisi* , Cilt:11, Sayı:2, 2008, 295 – 304
- Climate Change 2014 Synthesis Report, Summary for Policymakers.
- Corner, Adam/ Roberts, Olga/ Chiari, Sybille/ Sonja Völler/ Mayrhuber, Elisabeth S./ Mandl, Sylvia/ Monson. Kate, “How do young people engage with climate change? The role of knowledge, values, message framing, and trusted communicators.” *WIREs Clim Change*, Cilt:6, Sayı:5, 2015, 523-534.
- Demiral, Seran. “Belirsizliğin Ortasında Çocukluk Deneyimi.” *ViraVerita E-Dergi*, Sayı:15, 2022, 207-237.
- Demirci, Mustafa. “İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 2013, 183-204.
- Dietz, Simon/ Groom, Ben/ Pizer, William, “ Weighing the Costs and Benefits of Climate Change to Our Children” *The Future of Children*, Cilt:26, Sayı:1, 2016, 133-155.

- Ebi Kristie L/Paulson Jerome A. “Climate change and children”, *Pediatr Clinics of North America*, Cilt:54, Sayı:2, 2007, s.215-216.
- Fırat, Engin(çev), “İklim Değişikliği ve İnsan Hakları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:70, Sayı:4, 2021, 1155 - 1198.
- Gözderesi, Yakup/ Özmert, Enis “Understanding the Links Between the Climate Crisis and Child Health.” *Çocuk Dergisi / Journal of Child*, 2021.
- Hanna, Rema/Paulina, Oliva, “Implications of Climate Change for Children in Developing Countries.” *The Future of Children* , Cilt:26, Sayı:1, 2016, 115-132.
- Hayward, Tim. “Human Rights Versus Emissions Rights: Climate Justice and the Equitable Distribution of Ecological Space.” *Ethics & International Affairs*, Cilt:21, Sayı:4, 2007, 431-450.
- <http://climatecasechart.com/non-us-case/youth-for-climate-justice-v-austria-et-al/>, Erişim tarihi:09.08.2023.
- <http://climatecasechart.com/non-us-case/youth-for-climate-justice-v-austria-et-al/>, Erişim tarihi:29.07.2023
- <http://climatecasechart.com/non-us-climate-change-litigation/>, Erişim tarihi:09.08.2023.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Greta_Thunberg, Erişim tarihi: 12.08.2023.
- <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>, Erişim tarihi: 06.08.2023.
- IPCC, “Climate Change 2014 Synthesis Report, Summary for Policymakers”.
- Janet, Currie/ Deschênes, Olivier, “Children and Climate Change: Introducing the Issue.” *The Future of Children*, Cilt:26, Sayı:1, 2016, 3-9.
- Johl, Alyssa/ Lador, Yves, “ A human rights-based approach to climate finance”, *INTERNATIONAL POLICY ANALYSIS | FES GENEVA*, 2012.
- Karaca, Murat: “Greta Thunberg ve Diğerleri/ Türkiye Başvurusu Bağlamında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi”, *İnsan Hakları*, Sayı:8, 2021, 35-45.

- Karakaş, Banu, Çevik, Ömer Can "ÇOCUK REFAHI: ÇOCUK HAKLARI PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME". Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:18, Sayı:3, 2016, 887 – 906.
- Kaya, Yasemin, "Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek", Uluslararası İlişkiler, Cilt:14, Sayı:54, 2017, 87-106.
- Kıymaz, Esra. "İklim Adaleti Bağlamında Yerel Yöneticilerin Kırılganlık Bilinci: Secap 4. Belediyeler Buluşması Örneği." *International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 2023.
- Kondolot, Meda, Beyazova, Ufuk, Özmert, Elif, Şahin, Figen, Ulukol, Betül, Gökçay, Gülbin İklim Değişikliğinin Çocuk Sağlığına Etkileri, Erciyes Medical Journal/Erciyes Tıp Dergisi Cilt:34, Sayı:1, 2012, 29-31.
- Kousky, Carolyn. "Impacts of Natural Disasters on Children." *The Future of Children* 26, no. 1 (2016): 73–92.
- Kovancı, Ezgi, "İklim Krizini Hak Temelli Yaklaşım Özelinde Değerlendirme". İDEALKENT Cilt:13, Sayı:37, 2022, 1535-1565.
- Melillo, Jerry M./Terese (T.C.) Richmond/ Gary W. Yohe, Eds., "*Climate Change Impacts in the United States: The Third National Climate Assessment*", U.S. Global Change Research Program", 2014.
- Relinquishment in favour of the Grand Chamber of the case Duarte Agostinho and Others v. Portugal and Others, 2022.
- Rhaman, Mofizur. "Climate Justice Framing in Bangladeshi Newspapers, 2007–2011." *South Asia Research*, Cilt: 36, 2016, 186-205.
- Robinson, Mary/ Shine, Tara, "Achieving a climate justice pathway to 1.5 °C" *Nature Climate Change*, Cilt:8, 2018, 564-569.
- Sanson, Ann V./ Van Hoorn, Judith& Burke, Susie E. L., "Responding to the impacts of the climate crisis on children and youth." *Child Development Perspectives*, Cilt: 13, Sayı:4, 2019, 201-207.
- Schapper, Andrea: "Climate Justice Concerns and Human Rights Trade-Offs in Ethiopia's Green Economy Transition: The Case of Gibe III." *The European Journal of Development Research*, Cilt:33, 2021, 1952–1972.

Stein, Penelope J.S./Stein, Michael Ashley, "Disability, Human Rights, and Climate Justice." *Human Rights Quarterly, Cilt: 44*, Sayı:1, 2022, 81-110.

Suedi, Yusra:" Litigating Climate Change before the Committee on the Rights of the Child in *Sacchi v Argentina et al.: Breaking New Ground?*", *Nordic Journal of Human Rights, Cilt:40*, Sayı:4, 2022, 549-567.